DE ZELF DENKER

KAREL VAN HET REVE 1921-1999

Willem Melching

2023 Prometheus Amsterdam

Voor Eveline

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Postbus 1662, 1000 BR Amsterdam.

© 2023 Willem Melching
Omslagontwerp Suzan Beijer
Foto omslag Bob Bronshoff/ANP
Foto auteur Ilja Keizer
Lithografie afbeeldingen BFC, Bert van der Horst, Amersfoort
Zetwerk Mat-Zet bv, Huizen
www.uitgeverijprometheus.nl
ISBN 978 90 446 5038 9

Inleiding

Karel van het Reve was een van de belangrijkste en veelzijdigste publieke intellectuelen in het naoorlogse Nederlandse politieke en culturele landschap. Hij gebruikte zijn scherpe verstand en zijn elegante pen voor het vertolken van een geheel eigen, tegendraads geluid. In de beste tradities van de Verlichting en zijn grote held de filosoof Arthur Schopenhauer stelde hij zich altijd op als een *Selbstdenker*.

Karel toetste de waan van de dag aan de tijdloze waarden van vrijheid en redelijkheid. Hij verdedigde klassieke vrijheden zoals de vrijheid van meningsuiting en het recht om te worden gevrijwaard van politiek geweld. Hij vond wegkijken van geweld, onderdrukking en dictatuur zo mogelijk nog erger dan daderschap en medeplichtigheid.

Dat hij zijn standpunten vaak verpakte in humor en ironie doet niets af aan het feit dat het hem ernst was. Hij was niet alleen een publieke intellectueel maar ook een 'publieke moralist'. Met zijn geschriften en vele optredens op radio en televisie zette hij mensen aan het denken.

Hij liet voorstanders, maar ook tegenstanders, nooit onverschillig. Met zijn uitdagende, vaak polemische stijl dwong hij zijn publiek tot het innemen van een standpunt. Zijn eigen standpunten waren altijd onverwacht, nooit modieus of ingegeven door de waan van de dag. Hij zette zijn eigen koers uit en was niemands onderdaan.

Hij schreef vele decennia over literatuur, kunst, wetenschap en politiek in de breedste zin van het woord. Hij schreef zijn altijd verrassende gedachten op in een proza dat nog steeds tot het beste gerekend kan worden dat de Nederlandse literatuur heeft voortgebracht.

Graag nam hij de rol van kritische buitenstaander aan. Met verve bestreed hij de opinions chic van de 'spraakmakende gemeente'. De zaken waar 'iedereen het wel over eens was' maakte hij graag tot doelwit van zijn spot en analytische geest.

Over Karel van het Reve verschenen inmiddels enkele tientallen artikelen, maar deze richten zich op specifieke, meestal letterkundige aspecten van zijn werk of gaan dieper in op de polemieken rondom de Huizinga-lezing van 1978 en het evolutiedebat. De biografische schets van Bruno van Ravels en zijn doctoraalscriptie zijn geschreven vanuit letterkundig perspectief. De biografieën van

Theodor Holman en Ger Verrips gaan wel in op zijn leven, maar komen nauwelijks of geheel niet tot een analyse van zijn denkbeelden.

In dit boek staan Karels denken over politiek en samenleving en de neerslag hiervan in zijn geschriften, interviews en optredens in de media centraal. Zijn privéleven in de brede zin van het woord krijgt daarom relatief weinig aandacht. Wél ga ik in op die gebeurtenissen en belevenissen die zijn denken vormden. Van grote betekenis zijn de jeugdjaren in een gelovig communistisch gezin, het opgroeien in de wereld van de communistische 'sekte'. Ook de Tweede Wereldoorlog was een vormende ervaring. Voor Karel begon de oorlog al in 1936 met het uitbreken van de Spaanse Burgeroorlog. De Spaanse Burgeroorlog was de aanleiding voor zijn eerste politieke engagement. Zijn vader schreef erover en Jef Last, de vader van zijn eerste liefde, vocht mee in de burgeroorlog. Grote indruk maakte de Duitse bezetting met de vervolging van tal van joden uit zijn vriendenkring en het tragische lot van zijn beste vriend David Koker. In de oorlogsjaren kwamen Karel en zijn vriendin en latere echtgenote Tini Israël in aanraking met het verzet. Het hele gezin Van het Reve was op een of andere wijze betrokken bij het verzet. Tini speelde een zeer actieve rol.

De grote rol van de Sovjet-Unie in de oorlog vertraagde Karels breuk met het communisme. Maar zijn bezoek aan Moskou in 1948 en de studie van de marxistische ideologie vanaf datzelfde jaar versterkten zijn twijfels. Zijn geloofsafval

Karel door de jaren heen, linksboven samen met Tom Eekman.

was een geleidelijk proces dat begon in 1948 en eind 1952 was voltooid. Tot zijn dood in 1999 zou hij zich blijven verzetten tegen het kritiekloos aanvaarden van welke politieke religie dan ook. Juist zijn persoonlijke ervaringen met de verleidingen van een politieke religie maakten van Karel een strijdbaar democraat.

Hij was altijd kritisch over ideologieën en geloven die pretendeerden de waarheid in pacht te hebben. Ook maakte hij korte metten met pretentieus en wollig taalgebruik. Als strijdbaar anticommunist speelde hij een prominente rol in het publieke debat ten tijde van de Koude Oorlog. Tot aan de implosie van het Sovjetimperium zou hij de Sovjet-Unie en andere communistische landen kritisch volgen.

Veel wat Karel schreef stond in het teken van de strijd *tegen* het totalitarisme in al zijn gedaantes en ter verdediging van de kwetsbare democratie.[1] De democratie moest als een kwetsbare 'kasplant' altijd worden verdedigd omdat het een 'weldadige uitzondering' was op het 'algemeen menselijk patroon van tirannie'.[2]

Anders dan veel Nederlandse schrijvers en intellectuelen, zoals Harry Mulisch en Jan Wolkers, had hij geen enkele illusie over het marxisme, het stond voor hem gelijk met 'de pest'. Dit standpunt bezorgde hem, zeker in de jaren zestig en zeventig, de jaren van detente en modieus neomarxisme, een relatief geïsoleerde positie. Relatief omdat hij via *Hollands Maandblad*, NRC *Handelsblad*, *Het Parool* en vele andere media toegang had tot een groot publiek.

Hij keerde zich niet alleen tegen modieus links maar ook andere heilige huisjes moesten het ontgelden. Op basis van zijn scherpe verstand, zijn eruditie en heldere inzichten wat wetenschap zou moeten zijn, trok hij ten strijde tegen het freudiaanse denken, de pretenties van de literatuurwetenschap en de al te simpele voorstelling van de evolutietheorie.

Hij ontmaskerde de leer van Freud als volstrekt onwetenschappelijke kletskoek. Dit was opmerkelijk want in deze jaren genoten Freud en de psychoanalyse groot aanzien bij veel kunstenaars en intellectuelen. Velen hadden Marx inmiddels ingeruild voor de Weense wonderdokter.

Karel trok ten strijde tegen de grote pretenties en het onbegrijpelijke jargon van de literatuurwetenschap. In tal van essays en in zijn geruchtmakende Huizinga-lezing stelde hij de tegenstelling tussen de grote pretenties en de schamele resultaten aan de kaak. Juist geesteswetenschappers moesten proberen leesbaar en begrijpelijk te schrijven.

Zijn stukken over de evolutietheorie bevreemdden veel van zijn lezers. Zelfs zijn grootste bewonderaars hadden het gevoel dat hij zijn hand overspeelde. Maar dat is de vraag. Hij was wel degelijk overtuigd van de juistheid van Darwins ontdekking dat evolutie de enig mogelijke verklaring was voor het ontstaan en uitsterven van de soorten, waaronder de mens. Hij stoorde zich echter aan de

traditionele populaire uitleg van de theorie die de rol van het toeval negeerde. Zijn voldoening was groot toen vanaf eind jaren zeventig modern statistisch en genetisch onderzoek zijn kritiek onderbouwing gaven.

Met zijn standpunt over religie kwetste hij veel gelovigen. Dat was ook de bedoeling. Religies die anderen hun overtuigingen opdringen en zich moreel superieur wanen konden op zijn kritiek rekenen. Hij dreef de spot met de eeuwige gekwetstheid van christenen en moslims. Het moest geen gewoonte worden, maar het van tijd tot tijd 'jennen' van gelovigen was onmisbaar in een seculiere samenleving.

Zijn alter ego Henk Broekhuis trok ten strijde tegen het cliché. Niet alleen tegen de clichés van marxisme, Freud en de gedachteloosheid van de geborneerde burgerij in het algemeen, maar ook tegen de clichés van de Nederlandse televisie. In zijn – helaas – nooit gebundelde televisiekritieken haalde hij fel uit naar de vooringenomenheid van de 'linkse jongens' in Hilversum. Die deden, volgens hem, verslag vanuit een soort eigen 'kinderwereld'. Ze brachten daarbij geen nieuws, maar bevestigden alleen hun eigen vooroordelen.

Sommige schrijvers voegden het woord bij de daad. Zo niet Karel, hij voegde de daad bij het woord. Hij verleende hand-en-spandiensten aan het verzet en probeerde het lot van zijn vriend David Koker in Kamp Vught te verzachten met pakjes en brieven. Karel leefde sober, maar was ook gul. Wie geld nodig had kon altijd bij hem terecht. Uitzonderlijk was zijn steun aan de dissidentenbeweging in de Sovjet-Unie. Als correspondent in Moskou gaf hij ze een podium en hij smokkelde hun teksten naar het Westen. Vervolgens zorgde hij samen met zijn gezinsleden, de Britse politicoloog Peter Reddaway en de historicus Jan Willem Bezemer ervoor dat de dissidente geschriften in de hele wereld werden gepubliceerd. Dat was een significante bijdrage aan de uiteindelijke teloorgang van de Sovjet-Unie.

Karel schreef zelf eens dat een waarlijk groot schrijver een tijdje vergeten moet zijn voordat hij eeuwige roem kan vergaren. Zover is het met Karel nog niet. Hij is nog lang niet vergeten, maar dat hij een groot schrijver was én is, staat als een paal boven water. Anders dan de teksten van veel van zijn tijdgenoten zijn Karels stukken nog steeds leesbaar en fris, alsof ze nog maar net zijn verschenen.

Het geheim van deze eeuwige jeugd van zijn stukken schuilt niet alleen in zijn stijl en humor. Zijn stukken ontlenen hun kracht vooral aan het feit dat zijn thematiek tijdloos is. Hij bleef niet hangen in de waan van de dag, maar gebruikte de actualiteit als aanleiding voor tijdloze bespiegelingen over universele thema's zoals politieke vrijheid, de vrijheid van meningsuiting, de verwerpelijkheid

van politiek geweld, de verleidingen van het totalitaire denken en de plicht om nooit weg te kijken bij onrecht.

Deze thema's zijn van alle tijden. Daarom zijn Karels stukken nog steeds even urgent en leesbaar als in de tijd waarin hij ze schreef. Regelmatig weerklinkt de verzuchting: 'Wat zou Karel daarover hebben geschreven?' Dat is een lastige vraag, want voorspelbaar was hij nooit. Karel van het Reve was een volstrekt onafhankelijk denker: een ware Zelfdenker.

Verantwoording

Een auteur staat altijd op de schouders van zijn voorgangers. Van grote betekenis was de hulp van Karels eerste biograaf Bruno van Ravels. Hij schreef in 1981 aan de KUN een schitterende doctoraalscriptie, die hij mij bereidwillig ter beschikking stelde. Maar daar bleef het niet bij want ik kreeg ook nog een grote groentekist vol papieren mee. Deze bleek gevuld met tal van nuttige knipsels en documenten. Bijzonder waren cassettebandjes met interviews en een lezing van Karel. Ook het werk van Theodor Holman uit 1991 heb ik goed kunnen gebruiken. Uiteraard heb ik ook de biografie over Gerard van Nop Maas geraadpleegd.

Problematisch is de biografie van Ger Verrips uit 2004. Het boek bevat veel onjuistheden, veel citaten zijn vaak net niet helemaal correct of bestaan uit een collage van verschillende bronnen, ook ontbreekt bruikbare annotatie vrijwel geheel. Bovendien gaat het boek niet of nauwelijks in op Karels werk. Uiteindelijk heb ik besloten deze biografie niet te gebruiken. Wél bevatte het archief van Verrips in het Literatuurmuseum een aantal bruikbare documenten, deze zijn geannoteerd als 'Collectie Verrips'.

Een bijzondere bron is het Persoonlijk Dossier nummer 9246 uit het archief van de Binnenlandse Veiligheidsdienst. Als kind uit een communistische familie én als slavist was Karel vanaf 1949 in het vizier van de naoorlogse veiligheidsdiensten. De BVD volgde zijn carrière als wetenschapper en schrijver nauwgezet. Zo rond 1952 begreep de BVD dat hij zijn geloof verloren had. Dat nam niet weg dat 'De Dienst' hem tot het einde van zijn werkzame leven zou blijven volgen. Dat was routine, iedereen die wel eens een ambassade van een Oostblokland bezocht, naar deze landen reisde of contacten in deze landen had, genoot de belangstelling van de dienst. Dit om mogelijke spionage in een vroeg stadium op het spoor te zijn.

Op grond van dit dossier blijkt dat Karel zeer omzichtig werd behandeld: géén directe contacten en elke vorm van actie moest op het allerhoogste niveau worden beslist. Als bekend anticommunist was Karel als onafhankelijke intellectueel veel waard, directe contacten zouden zijn integriteit en daarmee zijn gezag hebben kunnen beschadigen. Slechts één keer heeft de dienst Karel benaderd met het verzoek om door te geven wie er omgang hadden met Russen of geregelde bezoekers waren van de Russische ambassade. Karel weigerde dit.[1]

In het dossier heb ik één beslissende interventie van de BVD gevonden, dit was inzake zijn visum voor de Verenigde Staten in 1954. Ook blijkt uit het dossier dat een drietal hoogleraren actief zijn promotie tegenwerkte en probeerde deze in het honderd te laten lopen.

Ik kreeg grote hulp om dit dossier aan de stroperige procedures van de AIVD te ontrukken. Wie hij/zij was, mogen wij helaas niet zeggen. Historicus Dick Engelen heeft mij geholpen bij het ontcijferen van de raadselachtige afkortingen in de stukken en het in het juiste perspectief plaatsen van de bemoeienissen van de BVD met Karel.

Tot slot nog enkele technische opmerkingen. De spelling van de citaten uit het *Verzameld werk*, de bronnen en de archiefstukken blijft ongewijzigd. Tekst tussen [vierkante haken] is van mijn hand, (gewone haakjes) komen uit het origineel. Citaten uit het gedrukte werk van Karel zijn afkomstig uit het *Verzameld werk*, in de annotatie aangeduid met VW. De eerste keer wanneer een tekst in de annotatie voorkomt heb ik aangegeven waar en wanneer de tekst oorspronkelijk is gepubliceerd. Om de lezer die niet in het bezit is van het *Verzameld werk* enig houvast te geven vermeld ik bij gebundelde stukken de eerste keer de titel van de bundel. Citaten uit het verzameld werk van Gerard worden aangegeven met VWG en de titel van het verhaal of boek. Ongepubliceerde manuscripten van Karel zijn aangegeven met OM, deze bevinden zich in de collectie bij de familie Van het Reve of in het Literatuurmuseum (LM). De briefwisseling met Van Oorschot bevindt zich eveneens in het LM.

De briefwisseling heb ik in de noten aangegeven met BW, meestal gevolgd door een datum. In de briefwisseling bevinden zich ook enkele documenten, deze heb ik ook als BW vermeld. De datum heeft de notatie jjjj-mm-dd, dit in verband met de juiste chronologische opslag in de computer. Ontbrekende dateringen zijn aangegeven met nullen. De brieven en andere papieren zoals agenda's en plakboeken bevinden zich grotendeels in het Literatuurmuseum en voor een deel in het privéarchief bij de familie. Dat deel zal op termijn ook naar het LM gaan. Van een aantal brieven maakte dochter Jozien Driessen-van het Reve transcripties die zij mij ter beschikking stelde, deze zijn aangegeven met 'transcriptie J. Driessen-van het Reve'.

De Collectie Presser bevindt zich in de Bijzondere Collecties van de Universiteitsbibliotheek van de UvA. Verder heb ik enkele stukken geraadpleegd in het archief van de Universiteit Leiden. De kranten heb ik vrijwel allemaal geraadpleegd via Delpher, de tijdschriften kon ik raadplegen op de Koninklijke Bibliotheek.

1
1921-1939

Onder revolutionairen opgegroeid

Karel van het Reve kwam op 19 mei 1921 ter wereld in een 'vrome communistische familie'.[1] Zijn vader Gerard werkte bij de partijkrant en speelde een actieve rol in de partij en verwante organisaties. Het leven speelde zich grotendeels af binnen de kleine Nederlandse communistische sekte. Karel groeide op met de zekerheden van het communistische geloof. Vanaf zijn tiende jaar werd zijn wereld geleidelijk groter. Hij ging met de Pioniers buiten het vertrouwde Amsterdam op kamp. Bij het jeugdtoneel De Vrolijke Brigade leerde hij spreken in het openbaar én werd hij voor het eerst verliefd.

Soms was de officiële leer niet in overeenstemming met de feiten, dan kwamen bij de jonge Karel voorzichtige twijfels over het communistische geloof. De middelbare school verruimde zijn geestelijke horizon, hij ging nadenken over zijn overtuigingen en zekerheden en sloot hechte vriendschappen. Een schok was het conflict tussen Jef Last en de CPN in 1937-1938.[2] Voor Karel was de Spanje-strijder, schrijver en vader van zijn jeugdliefde Femke een held. Karels vader was ook in dit politieke conflict betrokken. Karel koos voor zijn vader en daarmee voor de partijlijn, maar de eerste serieuze twijfels waren gezaaid.

Familie en ouderlijk huis

Karel was het tweede kind in het gezin Van het Reve. Het eerste kind heette Karel Wladimir en was vernoemd naar Liebknecht, voorman van de communistische Spartacusopstand van 1919, en naar Lenin, leider van de Russische Revolutie.[3] Hij overleed op 4 september 1918, vijf weken na zijn geboorte.[4] Ook Karel was vernoemd naar Liebknecht. Vader Van het Reve was een groot bewonderaar van Liebknecht, die zich in de Eerste Wereldoorlog tegen de Duitse oorlogspolitiek durfde te keren. Op 14 december 1923 kreeg Karel een broertje: Gerard Kornelis. Hij werd in de familie veelal aangeduid als Gerardje. Dat was niet kleinerend bedoeld, maar moest verwarring met vader Gerard voorkomen.

Het echtpaar Van het Reve vestigde zich eind maart 1918 in Haarlem, maar vertrok begin augustus. In Amsterdam woonden ze in de Van Hallstraat 25 tweehoog.[5] Kort na de geboorte van Gerard verhuisde het gezin in mei 1924 naar het 'halflandelijke' Tuindorp Watergraafsmeer, beter bekend als Betondorp, aan de rand van de stad. Daar woonden ze op verschillende adressen in de Ploegstraat. In september 1938 verhuisden ze naar de Jozef Israëlskade 116 eenhoog, in de Nederlandse literatuur beter bekend als de Schilderskade 66.

Vader Vanter

Gerard Johannes Marinus van het Reve (1892-1975) was al jong communist geworden.[6] Hij schreef onder de naam Vanter, dit was meer dan een pseudoniem, het werd een tweede familienaam. Als kind wist Gerard niet precies hoe zijn vader heette en Karel werd door zijn schoolvrienden ook wel Vanter genoemd. Karel ondertekende geregeld brieven aan vrienden en bekenden met Vanter of Karel Vanter.

Vanter besteedde in zijn memoires *Mijn rode jaren* ruim aandacht aan zijn jeugd in Twente, waar de textielfabrikanten de dienst uitmaakten. Hij was het tweede kind en de oudste zoon in een gezin van acht kinderen. Zijn vader verkeerde in anarchistische kringen en brak met het rooms-katholieke geloof. Hij verving het kruisbeeld door het portret van een andere Verlosser: Domela Nieuwenhuis.[7] Ook Vanters broers Gerrit en Julius waren politiek actief.[8] Het hele gezin, vader en zijn drie zoons, was bekend bij de Centrale Inlichtingendienst (CID), de voorloper van de BVD en AIVD. Vanter was een bekende communist, Julius en Gerrit kregen als bijzondere vermelding: 'broer van Vanter'.[9]

Vanters ouders hadden het niet breed. Karel schreef over zijn vader: 'Hij was een bijzonder kind, las allerlei boeken en haalde goede cijfers op school. Toen hij twaalf jaar was moest hij naar de fabriek, naar de weverij, en 's avonds naar de avondschool, waar hij onder meer een beetje Engels leerde.'[10] Af en toe werkte hij in Duitsland en leerde zo Duits, op latere leeftijd leerde hij nog Frans. Vanaf 1907 publiceerde hij stukjes in bladen van de arbeidersbeweging.[11]

Vanter beschreef in zijn memoires hoe hij als zeventien-, achttienjarige het anarchisme verruilde voor het socialisme. Hij vond de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) te verzoeningsgezind ten aanzien van het kapitalisme en werd daarom in 1910 lid van de Sociaal-Democratische Partij (SDP), de voorloper van de communistische partij.

Moeder Net

Moeder Jannetta Jacoba Doornbusch (1892-1959), kortweg Net, kwam uit de omgeving van Almelo. Haar vader Kornelis werkte in de textielindustrie en had een kleine boerderij. Na de dood van zijn vrouw Annegien in 1919 trok vader bij zijn dochter Net in.[12] Hij zou tot kort voor zijn dood in augustus 1941 bij de familie blijven.

Er bestaat enige verwarring over het exacte aantal van Nets broers en hun lotgevallen. Karel schreef in zijn jeugdherinneringen over vier broers die naar Australië emigreerden, waarvan er een 'spoorloos' verdween. In een briefwisseling uit de jaren tachtig met de familie in Australië kwam hij tot drie broers. Gerards biograaf Nop Maas telt vier broers, waarvan er drie naar Australië emigreerden: Jan Luurt, Izaak en Berend. De vierde, broer Jan, was volgens Karel een 'mislukkeling'.[13] Hij was een aantal jaren raadslid voor de communistische partij in Amsterdam en principieel werkloos. Volgens Gerard kwam zijn moeder uit een gezin van maar liefst dertien kinderen. Dit is een van zijn vele mystificaties, maar hij zat er dit keer niet zo ver naast. Het waren er in totaal tien, onder wie een aantal die bij of vlak na de geboorte overleden.[14]

Karel op de arm van moeder Net van het Reve-Doornbusch, 1921.

Emigratieplannen en militaire dienst

Vanter en Net kwamen allebei uit een politiek bewust links milieu. De sociaal bewogen fabrikant Jaap Bendien trad op als gastheer van de dichter en socialistisch politicus Herman Gorter wanneer deze in Twente optrad. Met enige trots vermeldde Vanter in zijn memoires dat hij Gorter van de trein mocht halen.[15] Bij een bijeenkomst met de socialist-dichter kwamen Vanter en Net elkaar tegen en kregen ze verkering. In maart 1912 moest Vanter in militaire dienst. Bij de huzaren leerde hij paardrijden en had hij veel vrije tijd: 'Mijn leeshonger kon volop worden bevredigd.'[16]

Vanter en Net wilden in navolging van Nets broers ook naar Australië emigreren, maar de militaire dienst maakte vertrek vooralsnog onmogelijk. Net werkte als kindermeisje voor de fabrikant Bendien uit Almelo. Bendiens zus Selly vertrok naar Australië om daar in het huwelijk te treden.[17] Als huispersoneel kon Net een gratis overtocht krijgen. In de zomer van 1913 vertrok zij met de familie Bendien en haar broer Berend naar Australië. Vanter zou haar zo snel mogelijk achternareizen. Even overwoog hij nog desertie, maar dat vond zijn aanstaande schoonvader geen goed idee.[18]

In maart 1914 zwaaide Vanter af en werkte hij hard om geld voor de overtocht naar Australië te verdienen. Maar in augustus brak de Eerste Wereldoorlog uit en moest hij opnieuw onder de wapenen. Nederland was neutraal en verdedigde deze neutraliteit angstvallig door langs de grenzen en de kust een flinke legermacht op te stellen. In totaal waren ruim 200.000 soldaten gemobiliseerd.[19] Tot zijn afzwaaien in maart 1918 zou hij in militaire dienst zijn.

Omdat de oorlog maar voortduurde en Vanter nog steeds in het leger zat, besloot Net eind 1915 naar Nederland terug te keren. Ze kreeg van de Britse autoriteiten een speciale pas waarmee ze via Engeland naar het neutrale Nederland reisde. In januari 1916 was ze weer terug. Karel schreef over de avonturen van zijn moeder in het verre Australië: 'Ze was in West-Australië geweest, in Perth en Freemantle, en had er voortreffelijk Engels leren spreken.'[20]

In juli 1916 trouwden ze. Het huwelijk leed eronder dat Vanter geregeld buitenechtelijke relaties had. Tot groot verdriet van zijn zoons deed hij daar niet eens geheimzinnig over.[21] Karel schreef over zijn vader: 'Hij was de goedhartigheid zelf. Behalve zijn veelwijverij, waarmee hij mijn moeder veel verdriet heeft gedaan, is er weinig wat je tegen hem in kunt brengen.[22]

Vanter publiceerde af en toe artikelen in het partijblad *De Tribune*. Die bevielen blijkbaar goed want hij kreeg van de partijleiding het verzoek om een *Soldaten-Tribune* op poten te zetten.[23] Het zou niet het laatste blad worden dat hij hielp ontwikkelen. De timing was goed. Nog geen week na de Oktoberrevolutie in

Rusland verscheen het eerste nummer van de *Soldaten-Tribune*. Maar tot een Nederlandse revolutie kwam het niet.

Journalist in dienst van de revolutie

Eind maart 1918 mocht Vanter terugkeren naar de burgermaatschappij, vermoedelijk omdat zijn echtgenote inmiddels zwanger was. Hij meldde zich bij *De Tribune* op Amstel 85, een pand met uitzicht op de Magere Brug. Hij kreeg nu een echte baan en zou tot 1940, al dan niet betaald, werkzaam zijn voor de communistische partij als journalist, auteur, spreker en organisator. Hij schreef onder meer over de Haagse politiek, en onder het pseudoniem 'Oom Jaap' verzorgde hij elke week 'Het Kinderhoekje'. Dat was een aparte pagina voor kinderen in de zondagbijlage. Hij deed dit samen met 'Tante Nel'. Dit was niet – zoals wel is gedacht – zijn echtgenote, maar Nel Stam-Ponsen.[24] Bron van inspiratie was zijn eigen gezin, daarom is in deze rubriek de ontwikkeling van Karel en Gerard goed te volgen.

Vader en moeder Van het Reve waren volgens Karel 'wel gelovige kommunisten, maar ze waren helemaal niet van het fanatieke type'.[25] Ook al waren Vanter en zijn vrouw niet heel streng in de leer, ze hadden wél grote bewondering voor de Sovjet-Unie en waren vast overtuigd dat het marxisme-leninisme de waarheid in pacht had. Gerard schetst hun moeder als een communiste, die 'door slechts een enkel woord of zelfs alleen een gezichtsuitdrukking, haar formidabele verachting kon doen gevoelen voor lieden die de leerstellingen van Lenin (…) en de klassenstrijd verwierpen'.[26]

Naast zijn werk als journalist voor de partijkrant besteedde Vanter veel tijd aan organisatiewerk en maakte hij reizen in binnen- en buitenland voor de partij. In totaal zou hij vijf keer naar Moskou gaan, bovendien kwam hij voor zijn partijwerk onder meer in Parijs, Londen, Berlijn en Spanje.

Ter gelegenheid van vijf jaar revolutie reisde Vanter in 1922 naar Moskou, het was zijn eerste grote buitenlandse reis. Later liet hij zich er nog op voorstaan dat hij zowel Lenin als Trotski had horen spreken.[27] In 1924 reisde hij af naar Twente vanwege stakingen in de textielindustrie en werd na een toespraak als agitator gearresteerd. Hij moest daarvoor een gevangenisstraf van twee maanden uitzitten.

Vanters gemoedelijkheid maakte dat hij de subtiliteiten van de communistische dogma's wel eens over het hoofd zag. Om in religieuze termen te blijven: zijn omgang met het geloof der kameraden was eerder 'katholiek' te noemen dan 'calvinistisch'. Dat bracht hem een aantal keren in conflict met de politieke inquisitie van de partij. Deze conflicten in 1930, 1938 en 1940 hadden grote invloed op zijn professionele en economische positie en op zijn gezin.

De vooroorlogse communistische beweging

De communistische zuil waarin het gezin Van het Reve zich bewoog en waarin de beide jongens opgroeiden telde in de jaren twintig niet veel meer dan 1400 leden.[28] Deze kleine partij was ook nog eens voortdurend in onderlinge en vaak volkomen onbegrijpelijke conflicten gewikkeld. Een buitenstaander had eerder de indruk dat het hier om een sekte ging dan om een politieke beweging. Om het nog ingewikkelder te maken wisselden de verschillende groepjes en individuen binnen de partij ook nog wel eens van standpunt of werden ze buitenspel gezet om later weer 'gerehabiliteerd' te worden. Dit maakte de electorale aantrekkingskracht niet groter. Historicus Piet de Rooij vat het kernachtig samen: 'De kameraden teisterden vervolgens niet zo zeer de bourgeoisie, maar vooral elkaar.'[29]

In het kader van de stalinisering moesten vanaf 1925 de partijen in West-Europa, waaronder de CPH, op de 'meridiaan van Moskou' gebracht. De historicus Voerman beschrijft dit 'domesticatieproces' als 'een verhaal van Kafka'.[30] Deze machtsstrijd leidde tot het terugtreden van partijvoorzitter David Wijnkoop. Vanter stond sympathiek tegenover Wijnkoop, maar hij bleef de CPH en *De Tribune* trouw. De Komintern liet Wijnkoop later onder vernederende voorwaarden, incluis 'zelfbeschuldiging', weer terugkeren in de partij.[31]

Aan het eind van de jaren twintig was het ledental tot een dieptepunt gedaald: in 1930 had de CPH nog slechts 1100 leden. Ter vergelijking: de SDAP had er in dat jaar meer dan 61.000. De partij kreeg in de loop van de jaren dertig meer aanhang. De veronderstelde successen van de stalinistische planeconomie en de enthousiaste propaganda over de Sovjet-Unie hielpen daarbij. De machtsgreep van Hitler in 1933 was eveneens een factor, de CPN presenteerde zich als ideologische tegenpool van het fascisme. Bovendien was de werkloosheid in Nederland zeer hoog, naar schatting een half miljoen, en bleef ook langer hoog dan in andere landen. Een deel van deze werklozen radicaliseerde richting communisme. Het ledental groeide gestaag tot iets boven de 10.000 in 1937.[32]

In Amsterdam waren de sociaaldemocraten dominant. Bij de Tweede Kamerverkiezingen van 1937 haalde de SDAP in het kiesdistrict Betondorp bijna 55 procent, het een-na-hoogste percentage van de stad. In de stad als geheel haalde de partij 33 procent en landelijk 22 procent.[33] De CPN haalde landelijk 3,36 procent, in Betondorp was dat 8,8 procent en in de hele stad toch nog 12,8 procent. In Betondorp was de partij georganiseerd in Cel 810 en deze telde nooit meer dan twaalf leden. In vergelijking met de landelijke cijfers was het communistische 'zuiltje' in Amsterdam relatief sterk. Dit betekende dat een Amsterdamse communist zich kon inbeelden dat de partij wel wat voorstelde, maar landelijk was en bleef de CPN een marginaal verschijnsel.[34]

Relatie met Gerard

Over de relatie tussen beide broers doen vele verhalen de ronde. Wanneer we Gerard mogen geloven was de relatie slecht. Gerard beklaagde zich over zijn 'Geleerde broer' dan wel 'halfbroer', die hij zo verafschuwde dat hij 5000 gulden uitloofde aan degene die hem het bericht van zijn dood zou brengen.[35] Maar in hun jeugd was hun relatie niet veel anders dan de gebruikelijke rivaliteit van twee broers die bijna tweeënhalf jaar in leeftijd schelen. Reeds als kind maakte Gerard graag en veel ruzie en hij ging daar zijn hele leven mee door. Op plaagstoten van Karel reageerde hij meestal bijzonder heftig. Dat moedigde Karel beslist aan om zijn lichtgeraakte broer af en toe eens te provoceren, succes verzekerd.

In interviews bevestigen Karels vrienden uit deze jaren dat Karel als oudere broer de relatie tussen beiden domineerde: 'Gerard was een bedeesde, in zichzelf gekeerde, moeilijk levende jongen, die zijn vriendschappen praktisch uitsluitend via Karel had. Karel maakte ook uit of hij met ons mee mocht kamperen in Groet, bijvoorbeeld. Toch kun je volgens mij ook weer niet zeggen dat ze een slechte relatie hadden,' aldus Jan Erik Romein, de zoon van Jan en Annie Romein.[36] In een uitnodiging van Femke Last spoorde ze Karel aan om nog wat mensen mee te nemen, 'dat vinden we des te gezelliger, als 't maar niet Gerardje is'.[37]

Klassiek is het verhaal hoe de kleine Gerard opzettelijk Karels vlieger saboteerde, die zijn vader en moeder speciaal voor hem gemaakt hadden. Het was een mooie witte vlieger met een hamer en sikkel van rode zijde. Gerard maakte opzettelijk het touw los en de vlieger stortte neer: '"Het breekt," riep ik huichelachtig (…) Ik voelde een hevige smart, want wel placht mijn oudere broer mij te sarren, maar de daad bleef slecht.'[38]

Uit de verhalen van vrienden en familie blijkt dat Gerard slecht in staat was om eigen vriendschappen aan te knopen. Typerend is dat de meeste personages uit *De avonden* afkomstig zijn uit Karels vriendenkring. Karel kreeg geregeld genoeg van zijn broertje, dat zich aan hem en zijn vrienden opdrong.

In een ongepubliceerd manuscript van Karel komt een typerende scène voor waarin 'Keesje', de jongere broer van de hoofdpersoon, zich nogal vrijpostig gedraagt tegen het bezoek. Zo vraagt hij over een meisje aan een van de jongens: 'Is dat je geliefde', waarop hij een stomp in zijn maag krijgt. Maar hij geeft het niet op en komt later op de avond weer het gezelschap lastigvallen. Zijn broer 'duwde hem hardhandig de deur uit, zodat hij struikelend tegen de w.c.-deur terechtkwam. (…) Keesje deed half huilend zijn beklag en werd door zijn moeder meegenomen naar de huiskamer.'[39]